

Меморандум
«Три виміри нового економічного курсу»

КИЇВ
Травень 2016

Зміст

Економічні проблеми і виклики	3
1. Держава як суб'єкт. Основні інструменти політики «сильної держави»	4
1.1. Роль держави як суб'єкта стимулювання економічного розвитку	4
1.2. Збереження індустріального і технологічного потенціалу як стратегічне завдання державної політики	5
1.3. Інструменти державної політики, спрямовані на відновлення індустріального потенціалу країни.....	7
2. Національний план Маршалла: регіональний вимір	13
2.1. Перешкоди на шляху перетворення українських регіонів на локомотиви/території розвитку	13
2.2. Роль місцевих органів влади у стратегуванні розвитку та залученні інвестицій	15
2.3. Інструменти нової політики економічного розвитку регіонів та залучення інвестицій	17
3. Розвиток комунальної економіки	19
Додаток	21

Економічні проблеми і виклики

Протягом останніх двох років економіка України знаходилася у глибокій кризі. Два роки поспіль скорочується національний ВВП: за 2014-2015 рр. його падіння склало 16,6 %. Промислове виробництво впало майже на чверть (23,1 %). При цьому такі перспективні галузі як машинобудування втратили майже третину обсягів (32,2 %).

У 2013 році капітальні інвестиції становили майже 247,9 млрд. грн. (30 млрд. дол. США). За 2014 рік обсяг капітальних інвестицій склав лише 204,06 млрд. грн. (14 млрд. дол. США), а за дев'ять місяців 2015 року — лише близько 160 млрд. грн., або 6,5 млрд. дол. США. Обсяг іноземних інвестицій в українську економіку складав більше 58 млрд. дол. США. Станом на жовтень 2015 року він скоротився на 14 млрд. дол. США до 44 млрд. дол. США.

У три рази впав курс національної валюти, фінансово-банківська система практично паралізована. Кредитування на внутрішньому ринку майже зупинилося. Капітальні інвестиції в національну економіку невпинно скорочуються. Надії української влади на масовий приплив іноземних інвестицій не справдилися.

Проте основний виклик сучасної кризи для економіки України полягає не тільки у втраті динаміки. За скороченням показників промислового виробництва, падінням курсу національної валюти, за банкрутством банків та підприємств ховається набагато глибша проблема — втрата стратегічної конкурентоспроможності. Замість розбудови економіки пост-індустріальної доби ми ризикуємо знову опинитись у доіндустріальному періоді.

Нині українська економіка остаточно перетворюється на економіку всевладдя монополій, галопуючої інфляції та банкрутств. Український виробник втрачає ринки збуту, програє конкурентну боротьбу за споживача. Нині перед Україною постала реальна загроза деіндустріалізації, втрати перспективних галузей промисловості, деградації науково-технічного та освітнього потенціалу, а згодом - і людського капіталу в широкому сенсі.

Фактично єдиною «перевагою» залишається низькооплачувана робоча сила українців. Постійне недоінвестування, подальша деградація виробничих фондів у перспективі призведуть до остаточної втрати ринків збуту, ліквідації підприємств базових галузей економіки та перетворення сотень тисяч українських робітників на безробітних. За таких умов втеча робітників працездатного віку, спеціалістів, наукових та управлінських кадрів за кордон та подальші соціальна і демографічна кризи стають невідворотними.

1. Держава як суб'єкт. Основні інструменти політики «сильної держави»

1.1. Роль держави як суб'єкта стимулювання економічного розвитку

Хоча сучасний світ все ще не подолав наслідки глобальної економічної кризи, вже очевидно, що у вигаші будуть лише ті країни, які зможуть правильно оцінити ситуацію та вписатися у посткризові реалії.

Ми беремо участь у глобальній конкурентній боротьбі за майбутнє нації. Особливістю цієї конкурентної боротьби є вимога швидких трансформацій у виробництві, у продукуванні ідей, у використанні новітніх технологій. Причому зміни на глобальних ринках відбуваються настільки швидко, що йдеться не про конкуренцію товарів та послуг. На перший план виходить конкуренція моделей управління трансформаціями та розвитком. Отже, саме від конкурентоспроможності моделі управління української держави залежатиме місце України у світі.

Для того, щоб подолати хронічну кризу та відвести ризики соціально-економічного занепаду, необхідна не «споглядальна», а активна державна політика. Іншого дієвого суб'єкта, який візьме на себе роль провідника та менеджера економічного одужання, наразі просто немає. Важливо консолідувати ресурси держави та бізнесу, щоб стабілізувати ситуацію в економіці, зупинити процес деіндустріалізації та деградації соціального капіталу.

Засади національної моделі управління економічним розвитком визначаються як особливостями становлення української нації, так і освоєнням світового досвіду та кращих практик державного регулювання економіки. Виходячи з цього, пріоритетами нової економічної політики є:

- По-перше, забезпечення довгострокового зростання, збалансованого в економічній площині: розвиток ринків товарів, капіталів, інвестицій та робочої сили.
- По-друге, гарантії сталого соціального розвитку, який базується на справедливому, суспільно прийнятому розподілі доходів, а також відповідному доступі основних груп населення до суспільних благ.
- По-третє, гармонізація природного середовища, створення екологічно безпечного простору для життя та господарської діяльності людини.

Економічна ситуація, що склалася в Україні, потребує невідкладних заходів, котрі дали б можливість виходу на траєкторію відновлення на засадах підвищення рівня конкурентоспроможності моделі державного керування розвитком.

Задля цього необхідним є проведення **прагматичної економічної політики, метою якої має стати сталий суспільний розвиток на основі принципів верховенства права та соціальної справедливості**. Державна економічна політика має фокусуватися на визначенні фундаментальних недоліків ринку та на заохоченні ринкових гравців, корегуючи при цьому

диспропорції розвитку та вирівнюючи дисбаланси у розподілі доходів. Державне втручання не повинно ані спотворювати економічні закони, ані підміняти собою ринкові механізми, ані компенсувати приватні збитки за рахунок інших платників податків.

Основні принципи нової економічної політики:

- соціальний консенсус;
- орієнтація на економічне зростання;
- пріоритет соціальних аспектів ринкових трансформацій;
- сприятливий діловий клімат для ведення чесного бізнесу;
- рівне ставлення до всіх форм власності (приватна, кооперативна, державна, змішана, іноземні спільні підприємства);
- активна роль держави в промисловій реструктуризації;
- інвестування в людський капітал;
- макроекономічна стабілізація;
- прагматична промислова політика, спрямована на посилення конкурентоспроможності національної економіки;
- сільськогосподарська політика, спрямована на захист вітчизняного сільськогосподарського ринку і консолідацію селянських господарств;
- пріоритетність асиметричних відносин з ЄС, з перспективою відновлення втрачених східних ринків та посилення національних позицій в країнах, що розвиваються;
- гармонізація соціальних та інвестиційних пріоритетів у бюджетних витратах;
- збалансованість державних фінансів за рахунок більш швидкого зростання доходів на противагу скороченню витрат;
- поступове втягування «сірої» економіки в офіційний обіг;
- сприяння припливу приватного іноземного капіталу в національну економіку.

Конкурентоспроможна модель управління сталим розвитком не повинна зводитися до технократичного виконання базових вимог щодо «запуску» механізмів економічного зростання. Сьогодні державне управління розвитком має бути складною комбінацією заходів, що гармонізує цілі економічного росту, соціального розвитку та безпечного природокористування.

1.2. Збереження індустріального і технологічного потенціалу як стратегічне завдання державної політики

Україна разом із незалежністю отримала потужний індустріальний і технологічний потенціал. Українські виробники були відомі в усьому світі своїми розробками у сфері ракетобудування, оборонно-промислового комплексу, приладобудування, виробництва хімічної продукції, тощо.

Формування нової країни обумовило фундаментальні зміни у виробничій структурі промисловості з орієнтацією на товари експортного спрямування та масового споживання. І, відповідно, катастрофічним зменшенням інвестицій у високотехнологічні сфери економіки, що забезпечували її функціонування в рамках поточного економічного укладу.

Наслідком хронічного недофінансування високотехнологічних розробок як у державному, так і у приватному секторах економіки стало відставання країни практично в усіх сферах. Як виявилось, в умовах відсутності чіткої позиції держави щодо перспективних напрямків розвитку економіки ані держава, ані приватний капітал не в змозі на належному рівні підтримувати і розвивати виробництво, що потребує суттєвих інвестицій у довгостроковій перспективі.

Подальше збереження такої ситуації матиме своїми наслідками зниження доданої вартості, що виробляється економікою країни, і, відповідно, зниження доходів країни в широкому розумінні. Крім того, технологічне відставання обумовлює зниження рівня економічної безпеки держави, як результат - підвищення залежності від імпорту технологій і приладів заради відновлення найнеобхіднішого обладнання та інфраструктури. Така ситуація несе загрозу сповзання функціонування економіки в бік нижчого технологічного укладу на тлі значних технологічних удосконалень країн, колишніх конкурентів України у сфері високих технологій.

Шляхи подолання ситуації, що склалася, тісно асоціюються з підвищенням ролі держави у відновленні стратегічно важливих напрямків фундаментальних та прикладних досліджень, а також в імплементації їхніх результатів у промисловості. Адже велика кількість інноваційних проривів у світовій практиці пов'язана із залученням держави до реалізації різноманітних проектів.

Для збереження індустріального та технологічного потенціалів України необхідною є розробка довгострокової програми відновлення індустріального потенціалу (далі – *Програма індустріального відновлення*), що має стати основною метою розвитку економіки країни і знайти своє відображення у проведенні відповідної державної політики.

Враховуючи світовий досвід, пов'язаний з нарощенням промислового потенціалу країни, Програма індустріального відновлення має включати як певні тимчасові заходи, метою яких є надання імпульсу для початку необхідних змін, так і перманентні заходи, що мають постійно підтримувати розвиток країни у заданому напрямку.

1.3. Інструменти державної політики, спрямовані на відновлення індустріального потенціалу країни

Орієнтація на відновлення виробничого потенціалу країни має включати реалізацію низки заходів та інструментів, що охоплюють всі основні напрямки державної політики.

На першому етапі держава має розробити та запропонувати механізм залучення до промислового відновлення наявних у її розпорядженні виробничих потужностей та наукових установ, а також запропонувати у форматі державно-приватного партнерства долучення приватних підприємств, що можуть бути інтегровані до виробничих ланцюгів.

Такий механізм промислового відновлення має передбачати максимальне залучення українських підприємств до виготовлення товарів, матеріалів, сировини та обладнання з метою максимального охоплення українських виробників.

Для сприяння відновленню індустріального потенціалу в країні необхідною є реалізація низки **тимчасових та перманентних заходів**. Тимчасові заходи необхідні для надання первинного поштовху до відновлення промислового потенціалу в умовах поточної структурної кризи і передбачають використання економічних інструментів, що будуть підтримуватися державою упродовж 3-5 років. Участь держави в цих процесах має сприяти поживленню ринкових процесів, але в жодному разі не підміняти їх.

Разом з тим, взаємодія між державою та суб'єктами господарювання, в тому числі всі види державної підтримки підприємств, має ґрунтуватися на таких принципах: прозорість і цільове використання державних коштів або інших переваг, що надає держава; моніторинг, підзвітність і контроль з боку держави; захист конкуренції.

Першочергові та тимчасові заходи щодо відновлення виробничого потенціалу країни.

У сфері управління державними виробничими активами – це заходи, спрямовані на підвищення ефективності функціонування державних підприємств та установ, зокрема:

- інвентаризація виробничих потужностей України з метою виявлення можливостей для побудови виробничих ланцюгів у державі та поза її межами. Метою цього заходу є виявлення елементів, яких не вистачає в різноманітних сферах економіки, для виробництва товарів з більш високою доданою вартістю або для мінімізації імпорту певних матеріалів, що потенційно можуть бути вироблені в Україні;
- проведення інвентаризації державних підприємств, що здійснюють свою діяльність на засадах самофінансування (з метою виявлення найбільш перспективних та конкурентоспроможних), залучення їх до Програми індустріального відновлення;

- виділення перспективних стратегічних напрямків розвитку промисловості країни, що потребують державного втручання. Серед них слід розглядати сфери, де є потужна науково-технічна база та наявність перспектив на внутрішніх та зовнішніх ринках. До них можна віднести: авіабудування, створення космічних апаратів, розробку нових видів озброєння, розробку обладнання для енергетичної галузі (в першу чергу, для атомних електростанцій, виробництва теплової та «зеленої» енергії), тощо;
- сприяння взаємодії наукових установ та виробничих підприємств з метою впровадження у серійне виробництво результатів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт;
- створення декількох виробничих холдингів, до тісної співпраці з якими можуть долучатися приватні підприємства. Результатом побудови вертикально-інтегрованої промислової організації має стати підвищення ефективності та посилення позицій на ринках.

У сфері підтримки інноваційної діяльності – це заходи, спрямовані на підтримку розвитку та впровадження перспективних технологій у виробничих процесах та започаткування бізнесу, зокрема:

- створення за підтримки держави інноваційно-технологічних центрів для розвитку start-ups в Україні для активізації інноваційної діяльності малих та середніх підприємств;
- запуск технологічних парків, ціллю яких є синергія стартапів в різноманітних наукових напрямках заради отримання більш комплексних та складних інноваційних продуктів;
- стимулювання науково-дослідної діяльності та впровадження її результатів у виробничі процеси.

У сфері функціонування інституцій законодавчої та виконавчої влади – це заходи, спрямовані на забезпечення інституційної підтримки реалізації Програми індустріального відновлення, зокрема:

- запровадження компонента розвитку державного бюджету, ресурси якого будуть використовуватися виключно на розвиток виробничого комплексу та його інфраструктури;
- закріплення за Міністерством економічного розвитку і торгівлі України функції координатора реалізації Програми індустріального відновлення;
- створення в структурі центральних органів виконавчої влади та обласних державних адміністрацій підрозділів, що відповідають за реалізацію Програми індустріального відновлення.

У монетарній сфері – це заходи, що сприяли б спрямуванню грошової ліквідності на цілі, передбачені Програмою індустріального відновлення, за умови забезпечення макроекономічної рівноваги, зокрема:

- фондування НБУ банків, залучених до реалізації Програми індустріального відновлення на пільгових умовах (використання фондovаних ресурсів на умовах суворої звітності);
- збільшення рівня обов'язкових резервів для споживчих кредитів та зменшення для кредитів «розвитку» з метою переорієнтації фінансових ресурсів комерційних банків;
- надання державним банкам фінансових ресурсів для фінансування перекриття «вузьких місць», які будуть виявлені в ході реалізації Програми індустріального відновлення (використання фондovаних ресурсів на умовах суворої звітності);
- використання спеціальних державних облігацій для стерилізації зайвої гривневої маси на випадок підвищення пропозиції на міжбанківському валютному ринку (такі облігації мають бути прирівняні до активів з найвищою ліквідністю);
- підтримка з боку НБУ відкриття комерційними банками ліній «овердрафт» на пільгових умовах для підприємств - учасників Програми індустріального відновлення (використання фондovаних ресурсів на умовах суворої звітності);
- підтримка з боку НБУ емісії корпоративних облігацій найбільш перспективних підприємств, залучених до Програми індустріального відновлення.

У фіскальній сфері – це заходи, спрямовані на зниження фіскального тиску на підприємства і організації, які долучені до Програми індустріального відновлення, зокрема:

- запровадження зниження рівня оподаткування корпоративного податку для всіх приватних підприємств, що беруть участь у Програмі індустріального відновлення;
- запровадження змін до податкового законодавства з метою підтримки інноваційних капітальних інвестицій (зокрема, довгострокових податкових канікул для підприємств, що створюють високотехнологічне виробництво);
- надання державних гарантій за облігаціями, які можуть бути емітовані підприємствами-учасниками Програми індустріального відновлення (на умовах суворої звітності використання залучених ресурсів);
- запровадження пришвидшених норм амортизації для учасників Програми індустріального відновлення;
- запровадження податкових пільг для комерційних банків, що беруть участь у Програмі індустріального відновлення.

У сфері державних закупівель – це заходи, спрямовані на підвищення ефективності використання державних коштів та коштів державних підприємств, зокрема:

- обмеження на закупівлі за рахунок державних коштів або коштів державних підприємств імпортованих товарів, обладнання, послуг, якщо в Україні виробляються близькі аналоги та замітники;
- запровадження державного інституту, який буде реалізовувати заявки із закупівлі товарів, обладнання, послуг за рахунок державних коштів або коштів державних підприємств. (Метою функціонування такої організації є мінімізація можливостей маніпуляції із закупівельними цінами, асортиментом закупівель, зниження фінансового тиску на міжбанківський валютний ринок).

У сфері науки і освіти – це заходи, спрямовані на максимальне залучення трудових ресурсів до реалізації Програми індустриального відновлення, зокрема:

- орієнтація наукових розробок, що проводяться науковими інститутами (та в рамках вищих закладів освіти), на потреби Програми індустриального відновлення;
- формування державного замовлення на підготовку кадрів у вищих та спеціальних навчальних закладах для потреби Програми індустриального відновлення;
- формування програм та державного замовлення для перекваліфікації кадрів з метою адаптації до потреб Програми індустриального відновлення.

У сфері співпраці з міжнародними/іноземними організаціями та установами – це заходи, спрямовані на максимальне залучення зовнішніх суб'єктів до реалізації Програми індустриального відновлення, зокрема:

- формування технічного завдання та іншої необхідної документації з метою залучення фінансування для розвитку інфраструктурних проектів від ЄБРР, Світового банку та ін.;
- формування проектів (у таких сферах, як АПК, енергетика, виробництво товарів народного споживання, інфраструктурні проекти), що можуть бути привабливими для реалізації на партнерських засадах з іноземними підприємствами та організаціями.

До перманентних заходів, спрямованих на постійну підтримку реалізації Програми індустриального відновлення, слід віднести заходи економічної політики, цілями якої мають стати:

- підвищення інвестиційної привабливості економіки, зокрема сфер, що мають дати позитивний ефект на міжгалузевій основі (розвиток інфраструктури, інноваційно-орієнтовані напрямки економіки);
- нарощення та реалізація конкурентних переваг та потенціалу найбільш перспективних секторів економіки;
- створення економічних кластерів на регіональному рівні з метою максимально ефективного використання наявних виробничих потужностей;

- зниження негативного сальдо платіжного балансу заради зниження загального рівня фінансових ризиків країни.

Для вирішення цих завдань необхідною є постійна підтримка наступних заходів:

- **дерегуляція економічної діяльності та спрощення податкової системи, що** передбачає чітке визначення меж регулятивного впливу з боку держави. Державне втручання має поширюватися на сфери, що не можуть бути реалізовані ринковими силами в умовах визначеності стратегічних напрямків розвитку країни. Серед основних функцій, що залишаються за державою, є: підтримання стабільності в економіці, матеріальна підтримка певних груп населення, забезпечення безпеки функціонування держави в різних вимірах, перманентна діяльність, спрямована на підтримку розвитку держави в усіх його проявах;

- **демонополізація окремих сфер економіки.** Антимонопольна політика держави потребує змін через наявність високого рівня монополізації таких сфер економіки України як енергетика, внутрішні авіаперевезення, зберігання с/г продукції, фіксований та мобільний зв'язок. Не вирішеною залишається низка питань, пов'язаних з функціонуванням природних монополій, тощо;

- **орієнтація на виробництво товарів з високою доданою вартістю.** Світовий досвід реіндустріалізації свідчить про важливість поступального розвитку від більш простих форм виробництва до більш складних. При цьому ускладнення виробництва, що асоціюється з нарощенням доданої вартості в структурі вартості товару, пов'язане з суттєвими капіталовкладеннями та проведенням державної політики, спрямованої на відновлення індустріального потенціалу;

- **удосконалення функціонування системи освіти до потреб ринку праці.** Відновлення економіки має супроводжуватись чітким усвідомленням необхідної структури та рівня кваліфікації, яких потребує країна. Постійний моніторинг та формування державного замовлення на підготовку спеціалістів мають бути зорієнтовані на державні потреби, виходячи з визначених стратегічних напрямків державної політики;

- **підтримка експорту.** У підходах щодо підтримки експорту мають домінувати концепції, що передбачають сприяння підвищенню конкурентоспроможності товарів, вироблених всередині країни. У зв'язку з цим, першочерговою є підтримка високотехнологічних виробництв, що можуть мати перспективи на зовнішніх ринках, а також сприяти імпортозаміщенню;

- **сприяння фінансуванню виробничих фондів.** Для реалізації цього заходу держава може одночасно використовувати декілька інструментів. Це пошук ресурсів у співпраці з міжнародними банками та організаціями, зокрема, такими як ЄБРР, Фінансова корпорація та ін. Крім того, держава може виступати гарантом за кредитами, залучення яких передбачає

нарощення виробничої активності і додаткових грошових надходжень у майбутньому. Такий підхід мінімізує ризики держави, пов'язані з нарощенням державного боргу, та відкриває можливості отримання кредитів на привабливих умовах;

- **запровадження державного інституту**, який буде займатися питаннями залучення приватних коштів для фінансування або співфінансування високотехнологічних проектів.

Запропоновані заходи, звісно, не є остаточними, і в процесі реалізації Програми індустріального відновлення держава має регулярно переглядати інструменти впровадження такої політики з метою відмови від неефективних та розробки нових, адекватних ситуації, що складається.

2. Національний план Маршалла: регіональний вимір

2.1. Перешкоди на шляху перетворення українських регіонів на території розвитку

Протягом останніх років спостерігалися негативні тенденції в економічній та інвестиційній активності регіонів – зниження інвестиційної привабливості та відтік капіталу (значне падіння обсягів освоєних капітальних та прямих іноземних інвестицій в більшості регіонів), поглиблення регіональних диспропорцій в інвестуванні, скорочення обсягів зовнішньої торгівлі товарами та послугами регіонів, погіршення показників діяльності традиційних галузей та основних системоутворюючих підприємств тощо.

На сьогодні можна виділити кілька важливих факторів, що стримують соціально-економічний розвиток регіонів. В першу чергу на регіональний розвиток здійснюють негативний вплив фактори загальнонаціонального характеру, що є актуальними для усіх регіонів: макроекономічна нестабільність, що знижує загальну інвестиційну привабливість країни, високі корупційні ризики для інвесторів та незахищеність прав власників, відсутність ефективних судової та правоохоронної систем, складність процедур ведення бізнесу, тощо. Вирішення цих проблем є передумовою для економічного зростання та регіонального розвитку в Україні.

Інша важлива проблема, що гальмує регіональний розвиток - невизначеність подальших перспектив щодо реформ, спрямованих на децентралізацію в Україні. Залишається невирішеним питання чіткого розмежування повноважень між представницькою та виконавчою владою на місцях. Так, наразі, не прийняті відповідні зміни до Конституції України, тому незрозуміло, які будуть повноваження місцевих рад, як формуватимуться їхні виконавчі комітети, і хто призначатиме представників державної влади на місцях, не врегульовані питання адміністративно-територіального устрою. Відсутність чіткого розподілу повноважень зумовлює втручання в діяльність органів місцевого самоврядування представників виконавчої влади, конкуренцію компетенцій в сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо. Також, до утворення виконавчих органів місцевого самоврядування, не можна говорити про справжню самостійність бюджетів місцевого самоврядування, оскільки весь процес формування та затвердження знаходиться під контролем райдержадміністрацій.

На сьогодні на регіональному рівні можна виділити *декілька основних проблем для підвищення конкурентоспроможності регіонів та залучення інвестицій*:

- Інституційні та фінансові можливості місцевої влади залучати інвестиції все ще є недостатніми. Зокрема, місцеві бюджети все ще мають

обмежені можливості щодо ефективного використання коштів та ефективного управління делегованими послугами (в т.ч. через відсутність секторальних та бюджетних реформ). У місцевих бюджетах недостатньо фінансових ресурсів для участі у схемах спільного фінансування (основна частина витрачається на споживання), що обмежує можливості для проведення капітальних інвестицій, участі в проєктах державно-приватного партнерства тощо. Крім того, землекористування і землеволодіння поза межами населених пунктів знаходяться в компетенції представників центру. Місцеві громади, як і раніше, позбавлені права ними розпоряджатися. Також обмеженими є можливості українських областей, які долучені до функціонування єврорегіонів, залучати інвестиції для реалізації спільних для єврорегіонів проєктів.

- Наявність значних адміністративно-бюрократичних перешкод, що відчувають іноземні та вітчизняні інвестори на місцях. Основна причина - обмеженість реальних повноважень щодо регулювання економічної та інвестиційної діяльності та відсутність механізмів фінансового забезпечення регіонів знижує зацікавленість органів місцевої влади у формуванні сприятливого інвестиційного клімату та розширенні економічної активності у регіоні.

- Недостатність та низька ефективність капітальних видатків на місцевому рівні – хронічне невиконання капітальних проєктів, недофінансування та затримки із фінансуванням капітальних проєктів через значну залежність від центру, відсутність системної бази для відбору проєктів і можливість політичного тиску, невідповідність стратегічним пріоритетам розвитку регіонів. Як наслідок – марнування та непродуктивне витрачання бюджетних коштів для капітального інвестування на місцях, низький рівень розвитку регіональної інфраструктури.

- Низький рівень розвитку державно-приватного партнерства на місцях, що стримує реалізацію важливих інфраструктурних проєктів. Його впровадженню та розвитку в Україні перешкоджає відсутність відповідної нормативно-правової бази - розроблених фінансових та інших правових механізмів для різних схем співпраці приватних і державних/комунальних структур на місцевому рівні.

- Недостатній розвиток інфраструктури з питань залучення інвестицій на місцевому рівні. Адміністративна, експертна спроможність місцевої влади залучати інвестиції лишається низькою. Наприклад, інвестиційні проєкти, які розробляються регіональними та місцевими органами влади, часто знаходяться на стадії ідеї, їх оформлення не відповідає міжнародним стандартам та вимогам.

- Наростання ризиків подальшого поглиблення диспропорцій регіонального розвитку та послаблення міжрегіональних зв'язків, що особливо актуально в умовах затяжної політичної та економічної кризи.

2.2. Роль місцевих органів влади у стратегуванні розвитку та залученні інвестицій

Національний план Маршалла для України обов'язково повинен передбачати акцентування на регіональному вимірі. Розвиток місцевого самоврядування і розширення повноважень територіальних громад є наріжним каменем гарантування безпеки, економічного зростання і соціальної стабільності єдиної України. На регіональному та місцевому рівнях існує більше можливостей для заохочення бізнесу та залучення інвестицій: простіше та швидше створити необхідні умови для запуску бізнес-процесів, налагодити контакти та встановити партнерські відносини з інвесторами, виконати пілотні проекти тощо.

Посилення суб'єктності місцевої влади передбачає прийняття основних стратегічних рішень щодо соціально-економічного розвитку регіонів не через Київ, а на місцях. Оновлені «правила гри» для місцевої влади та взаємодії бізнесу повинні передбачати такі основні напрямки.

- **Забезпечення першочергової ролі місцевої влади у формуванні стратегії регіонального розвитку та надання їй достатньої кількості інструментів для реалізації цієї стратегії.** Місцеві громади тільки тоді отримають реальну самостійність і тільки тоді зможуть бути відповідальними за ситуацію на місцях, коли одержать право самостійно планувати свій розвиток і матимуть для цього відповідні ресурси і механізми. Місцеві ради повинні отримати реальну можливість щодо ухвалення місцевого бюджету, стратегії регіонального розвитку, інших документів щодо планів розвитку регіонів, готувати проекти цих документів та відповідати перед місцевими радами та громадами.
- **Забезпечення стратегічного планування та прийняття середньо- і довгострокових програм розвитку територій.** Для цього треба створити правову базу, забезпечити співпрацю місцевого самоврядування, уряду, приватних інвесторів. Гармонізувати процеси формування місцевих бюджетів із регіональними інвестиційними пріоритетами та національними стратегічними завданнями.
- **Розширення фінансової бази місцевого самоврядування та відповідність повноважень місцевої влади ресурсам, що є у розпорядженні органів місцевого самоврядування.** Усі основні сфери життєдіяльності територіальних громад мають перебувати у сфері відповідальності органів місцевого самоврядування. У тому числі, питання соціальної і соціо-культурної політики, підтримки правопорядку, розвитку територій. При цьому на центральному рівні повинні залишатись функції забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації зовнішньої політики.
- **Збільшення ролі та максимальне розширення повноважень місцевої влади та розроблення відповідних правових механізмів щодо**

створення умов ведення бізнесу, а також залучення та управління інвестиціями, а саме щодо: створення умов для залучення інвестицій (інвестиційний клімат), усунення адміністративних та інших перешкод для інвестування, супроводження інвестиційних проектів на місцях, спільного інвестування та участі у проектах державно-приватного партнерства тощо.

- **Розширення можливостей для демократії участі** - надати місцевим громадам права щодо демократії участі. Люди повинні отримати право голосу щодо вирішення питань організації базових послуг у своєму селі, селищі, місті.

- **Збільшення інституційних та фінансових ресурсів місцевої влади для управління інвестиціями** у рамках відповідних територій. Збільшення фінансових ресурсів місцевої влади в процесі бюджетної децентралізації збільшує «капіталоємність» місцевих бюджетів і таким чином розширює можливості та доступ органів місцевого самоврядування до залучення інвестиційних та кредитних ресурсів для регіонального розвитку, до участі у проектах спільного фінансування.

- **Посилення координації функцій центральної та регіональної влади** для більш ефективного управління інвестиційними ресурсами на національному та регіональному рівнях.

- **Посилення участі та можливостей органів місцевого самоврядування у програмах транскордонного та регіонального співробітництва з країнами ЄС.** На це робиться акцент в Угоді про Асоціацію України з ЄС, що свідчить про можливість використання транскордонного співробітництва як каталізатора процесів європейської інтеграції України. Для цього необхідно передбачити створення інституційних можливостей заснування та розвитку різних форм транскордонного співробітництва, що підтримуються Євросоюзом. Насамперед, мова йде про єврорегіони та європейські угруповання територіального співробітництва (ЄУТС). У форматі єврорегіонів місцева влада повинна отримати додаткові можливості залучати інвестиції, зокрема, для реалізації спільних для єврорегіону проектів.

- **Посилення ролі місцевих бюджетів у здійсненні інвестицій в інфраструктуру регіонів** - збільшення видатків органів місцевого самоврядування у капітальні інвестиції в основні фонди, в т.ч. у житлово-комунальний сектор (системи опалення, водопостачання та водовідведення), охорону здоров'я та освіти, транспорт (дороги), сільське господарство.

- **Розвиток міжрегіональної співпраці та участі різних регіонів у спільних проектах** з метою посилення відносин між поділеними та ізольованими територіальними громадами в т.ч. через вирішення спільних для регіонів проблем, формування транспортної, комунікаційної, інформаційної інфраструктури.

2.3. Інструменти нової політики економічного розвитку регіонів та залучення інвестицій

Основні механізми та інструменти нової політики регіонального розвитку:

- **Удосконалення процесу розробки та реалізації стратегій для регіонів з метою** забезпечення довгострокового планування та можливості коригування, орієнтації на потреби інвесторів, потреби та прагнення конкретних регіонів; більш активне залучення громадськості до розроблення стратегії тощо.
- **Розширення права місцевих рад із землекористування** передати місцевим радам право управляти землекористуванням на відповідних територіях, у тому числі за межами населених пунктів, за винятком територій, відведених під стратегічні об'єкти національного значення, заповідники тощо. Зараз місцеві ради мають право визначати землекористування тільки у межах населених пунктів.
- **Розвиток муніципальної/комунальної економіки** - в умовах глибокої кризи української економіки однією з рушійних сил відновлення може стати розвиток комунальної економіки. Місцеве самоврядування повинно стати активним суб'єктом економічної політики. У цьому контексті треба конструктивно використовувати європейський досвід та адаптувати найбільш ефективні механізми розвитку місцевих громад до українських реалій (див. Розділ 3).
- **Розвиток транскордонної співпраці муніципалітетів України і країн ЄС та надання місцевій владі додаткових повноважень щодо питань транскордонного співробітництва:** ініціювання спільних проєктів, пошуку партнерів та вибір формату співпраці, участі у спільному інвестуванні проєктів тощо. Реалізація таких проєктів на місцях дозволить створити позитивні приклади співпраці, поглибити ланцюжки кооперації з європейськими партнерами, швидше адаптувати місцевий бізнес до європейських стандартів та закріпитися на європейському ринку. Значний потенціал для розвитку закладений у проєктах транскордонної співпраці українських та польських територій, зокрема в єврорегіоні «Карпати» й у програмах транскордонного співробітництва України, Польщі та Білорусі.
- **Підвищення ефективності використання таких інструментів як Державний фонд регіонального розвитку, державні замовлення, інвестиційні субвенції** для стимулювання капітального інвестування на місцях. Спрямування діяльності Державного фонду регіонального розвитку в першу чергу на запуск та фінансування стратегічних регіональних капітальних проєктів, пріоритет – підтримка інтегрованих програм та інфраструктурних проєктів, що можуть стати каталізаторами розвитку на місцях.

- **Проведення ревізії використання на місцях таких економічних інструментів, як спеціальні режими економічної діяльності** (індустріальні парки, ТПР, спеціальні економічні зони), більшість з яких на сьогодні не виконуються. Вивчення європейського досвіду щодо створення транскордонних індустріальних парків, підготовка відповідного нормативного забезпечення для його запровадження з метою стимулювання використання новітніх технологій, створення робочих місць, розширення ринків збуту тощо.
- **Запровадження гнучких інноваційних форм і механізмів стимулювання та підтримки розвитку малого та середнього бізнесу** (з використанням європейського досвіду, в т.ч. надання венчурного або початкового капіталу, грантів та позик) для стимулювання місцевої економічної ініціативи, в тому числі через залучення коштів міжнародної технічної допомоги, грантів міжнародних організацій, використання механізму кластеризації тощо.
- **Розвиток туризму з метою стимулювання економічного і соціального розвитку регіонів та наповнення місцевого та державного бюджету**, в т.ч.: прийняття відповідного законодавства та створення нормативної бази, що врегульовує питання стандартизації та сертифікації робіт і послуг у туристичному бізнесі, удосконалення податкової політики тощо.
- **Проведення підготовки та тренінгів керівного і кадрового складу органів місцевого самоврядування з метою посилення спроможності та якості врядування місцевих і регіональних громад та влад.** Потрібні навчальні програми для посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад та державних службовців з питань децентралізації фінансової системи, зміцнення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування, участі в донорських проектах.
- **Більш активне задіяння потенціалу місцевого самоврядування та громадськості** шляхом максимального залучення жителів територіальних громад до прийняття управлінських рішень; забезпечення відкритості та підзвітності органів місцевого самоврядування; розроблення механізмів контролю за якістю надання населенню адміністративних, соціальних та інших законодавчо визначених послуг тощо.
- **Удосконалення на законодавчому рівні фінансових та організаційних механізмів державно-приватного партнерства з метою розширеного впровадження на місцевому та регіональному рівнях.**

3. Розвиток комунальної економіки

В умовах гострої необхідності надання імпульсу розвитку комунальної економіки набуває актуальності використання інструментів, які надають місцевому самоврядуванню можливості для спільного фінансування проектів місцевого розвитку з місцевою бізнес-спільнотою, з приватними і громадськими ініціативами. Крім того, ці інструменти дозволяють стимулювати ті сектори економік міст і сіл, які є найбільш пріоритетними для вирішення завдань розвитку конкретних територій.

Важливою умовою запуску муніципальних економік є політика децентралізації, яка передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування, підвищення їхньої суб'єктності та зміцнення фінансової спроможності.

Створення муніципальних підприємств з максимально відкритою і підконтрольною громадам діяльністю поверне довіру громадян і дозволить мобілізувати і спрямувати кошти внутрішніх інвесторів на загальні потреби громади. В свою чергу, це призведе до реабілітації фінансово-банківського сектора, розморожування кредитування, залучення інвестицій і створення робочих місць. Це стане стимулом для економічного розвитку міст і сіл, з урахуванням особливостей кожної конкретної території. Більш того, необхідність забезпечення продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки, а також фінансування проектів розвитку на місцях - все це об'єктивно ставить завдання розробки і впровадження нових підходів до розвитку комунальної, муніципальної економіки.

Розвитку комунальної економіки сприятимуть наступні інструменти:

- **створення муніципальних банків** як фінансового інструменту підтримки комунальної економіки. Муніципальні банки зможуть обслуговувати рахунки місцевих підприємств, акумулювати гроші суб'єктів муніципальної економіки з метою фінансування інфраструктурних проектів, в тому числі надання довгострокового фінансування. Крім того, муніципальні банки будуть сприяти формуванню каналів залучення зовнішнього фінансування з метою отримання більш дешевих коштів від іноземних фінансових установ та міжнародних організацій;
- **розвиток комунальної енергетики** передбачає створення комунальних енергокомпаній із зовнішніми інвестиціями, які будуть працювати на основі відновлюваних джерел енергії або тих, які є в достатку в конкретному регіоні (горючі сланці, торф, деревина та ін). Підсумком реалізації подібних проектів може стати оновлення енерго- і теплогенеруючих виробничих фондів, зменшення залежності від дорогої імпортової сировини, поліпшення якості і гарантії доступності послуг ЖКГ;
- **створення комунальних фондів спільного інвестування** в реконструкцію житлового фонду за участю мешканців та місцевого бізнесу.

Створення таких фондів може ініціювати місцева влада, а їхнє фінансування може проводитися за рахунок інвестиційної складової місцевих бюджетів, внесків мешканців, а також місцевого бізнесу. З таких фондів буде фінансуватися ремонт і утеплення будинків, прокладання нових інженерних мереж і т.д.;

- **запуск формату «муніципально-приватного партнерства»**, яке дозволяє без приватизації майна (яке перебуває в комунальній власності) залучати приватних партнерів до його модернізації, створення та управління. Цей інструмент дозволить підвищити ефективність управління, залучити інвестиції, впровадити інноваційні рішення, розподілити підприємницькі та інвестиційні ризики між партнерами.

Прикладом такого партнерства може бути споруда комунальних платних доріг між населеними пунктами, а також розвиток муніципальних транспортних компаній (для забезпечення транспортним сполученням найбільш віддалених територій);

- **розвиток комунальних медичних установ**, що буде набувати все більшої актуальності в умовах скорочення державного фінансування об'єктів сфери охорони здоров'я. Підтримка діяльності комунальних медичних установ повинна бути спрямована на реалізацію двох завдань. По-перше, збільшення доступу місцевих жителів до отримання більш широкого переліку сучасних медичних послуг. По-друге, поліпшення якості послуг, що вже надаються на місцях. Як приклад, приватний інвестор може закупити медичне обладнання, а місцева влада може передбачити спільне фінансування даного проекту або, наприклад, надання медичному закладу пільг з оренди приміщення;

- **створення мережі продуктивних кооперативів**, через які будуть реалізовуватися в тому числі соціальні продовольчі товари. Такі кооперативи виконуватимуть два важливих завдання: вони будуть являти собою ринок збуту для продукції місцевих фермерів і фермерських господарств, а місцеві жителі отримають можливість купувати більш доступні і якісні продукти місцевого виробництва в своїх населених пунктах. Ці кооперативи будуть альтернативою торгівельним мережам і будуть орієнтовані на потреби місцевих покупців та виробників. Доступності продукції в кооперативах можна буде досягти за рахунок уникнення зайвих ланок посередників, а також підтримки місцевої влади, зокрема надання пільг для оренди приміщень тощо.

Аналітичний огляд: Найуспішніші приклади реіндустріалізації

Узагальнена таблиця інструментів, які використовувались для індустріального відновлення економік деяких країн.

Суб'єкти	Інструменти, які використовувались для реіндустріалізації
Післявоєнна Європа	План Маршалла: - використання фінансових ресурсів, асигнованих США, виключно на придбання промислового устаткування і обладнання; - запровадження спеціальної моделі мобілізації промислового потенціалу Західної Європи, яка передбачала створення умов для відновлення виробничих ланцюжків.
Німеччина (післявоєнна)	- оновлення основного капіталу за посиленої участі держави, для цього: <ul style="list-style-type: none"> • податки на прибуток корпорацій сягали 90-94 % (1950-ті роки); • спрямування значної частини державного бюджету на розвиток промисловості та інфраструктури; • використання коштів, залучених у США, на відновлення промислової інфраструктури, зокрема імпорт виробничого обладнання. - інвестування у наукові дослідження; - побудова нових заводів, що займалися виробництвом товарів широкого вжитку; - розвиток системи освіти.
Франція (післявоєнна)	- використання коштів, залучених у США, для відбудови виробничої інфраструктури і імпорту нового обладнання; - концентрації зусиль держави на створенні потужних корпорацій; - модернізація інфраструктури, транспортної, енергетичної, проведення наукових досліджень за державний рахунок; - запровадження «Фонду допомоги і проведення наукових досліджень», який субсидував проекти, що сприяли проникненню французьких корпорацій на ринки іноземних держав; - проведення протекціоністських заходів для захисту власного ринку; - розвиток системи освіти.
Японія (післявоєнна)	- підвищення рівня оподаткування з метою балансування бюджету та забезпечення ресурсу для промислового відновлення; - заміна безповоротних державних субсидій на кредити комерційних банків; - створення США «еквівалентного фонду», гроші якого призначалися для фінансування розвитку промислових підприємств; - сприяння США виходу японських компаній на зовнішні ринки; - отримання замовлень США для забезпечення Корейської війни; - запровадження з боку держави механізму регулювання цін на товари широкого вжитку.
Південна Корея	- підтримка державою створення багатопрофільних мегахолдингів; - концентрація держави на створенні монополій, які володіють підвищеним рівнем конкурентоспроможності; - послідовний розвиток економіки від трудомістких виробництв у 1960-х роках до наукомістких галузей у 1980-х роках; - перманентне інвестування в освіту; - підтримка експортного виробництва через гарантії зовнішніх позик, націоналізацію банків, тощо.
Китай	1950–1970-ті роки – здійснення реіндустріалізації на основі державної власності і централізованого розподілу засобів виробництва: <ul style="list-style-type: none"> • стимулювання розвитку кустарного виробництва; • проведення аграрної реформи з усупільнення с/г угідь; • поява нових галузей завдяки допомозі СРСР; • стимулювання створення великих промислових підприємств. 1980–1990-ті роки - розвиток індустріалізації на основі ринкових відносин: <ul style="list-style-type: none"> • переорієнтація на принципи комерційної діяльності; • стимулювання залучення зовнішніх інвестицій; • запуск фінансового ринку; • розширення господарської самостійності підприємств.

План Маршалла

Суть плану Маршалла, який сприяв відновленню повоєнної економіки Західної Європи, часто у розумінні політиків та експертів спотворюється. План Маршала в основному асоціюється із значними фінансовими вливаннями в економіку Західної Європи з боку США, однак, ця його частина була важливим, але не єдиним елементом цього плану.

Передумовами для запровадження плану Маршалла стали висновки спеціальної комісії з аналізу допомоги іноземним державам, створеної при президентові США (1947 р.). Ця комісія відзначала, що обсяг виробництва в країнах Західної Європи став значно нижчим, ніж довоєнний, з критичним рівнем видобутку вугілля; потреба в імпорті була дуже високою. Комісія також зазначала той факт, що Європа втратила значне джерело іноземної валюти у формі платежів за послуги, і сталася сильна зміна у співвідношенні цін між промисловістю і сільським господарством на користь останнього, а також спостерігалось руйнування єдиної системи торгівлі цих країн.

Комісія наголошувала на необхідності проведення грошової реформи, але її здійснення не повинно було відбуватися за допомогою зменшення пропозиції грошей, їм повинні були протиставлятися необхідні товари. Не вистачало і резервів, які можна було б використовувати, щоб підштовхнути зростання виробництва. Економіка Європи існувала за рахунок субсидій і позик з боку США і Канади. До 1947 р потік фінансових надходжень з цих джерел виснажився. Через нестачу платіжних засобів західноєвропейські країни опинилися перед перспективою скорочення імпорту продовольчих товарів та ключових сировинних ресурсів.

Водночас, ні американським, ні західноєвропейським інтересам не відповідав і курс на закріплення за США ролі діючого на благодійних засадах постачальника сировини і найрізноманітніших товарів першої необхідності. З цього виходить, що був потрібний такий сценарій дій, який передбачав забезпечення великої самокупності економічного відродження Європи і підвищення рівня віддачі американської допомоги.

Суть «Плану Маршалла» полягала не тільки в здійсненні гуманітарних проектів. Частина коштів надавалась безоплатно, частина - в якості довгострокових кредитів з низькою процентною ставкою. У число п'яти основних завдань, крім надання прямої допомоги, були включені: підвищення продуктивності праці та продуктивності європейської промисловості і сільського господарства, досягнення міжнародної фінансової стабільності, розвиток торгівлі та європейського економічного співробітництва.

Був створений особливий механізм розподілу американської допомоги: США не дозволяли державам-реципієнтам витратити ці кошти на «затикання дірок» в державних бюджетах. Пізніше в розвинених країнах цей принцип став ключовим для політики у ставленні до державних запозичень: брати в борг, щоб інвестувати, а не покривати поточні витрати. Бюджет в цьому

випадку представляє собою двоверхову конструкцію - податки покривають поточні витрати, а позики направляються на капітальні інвестиції.

При цьому особливої уваги заслуговує сама модель мобілізації промислового потенціалу країн Західної Європи. Її мета полягала в забезпеченні прямого способу відновлення, за допомогою якого кожна з держав Західної Європи змогла б швидко налагодити випуск на своїх існуючих виробничих потужностях ресурсів, матеріалів і устаткування, яких гостро потребували інші держави Західної Європи для реанімації своєї економіки.

У такий спосіб створювався умовний контур за якого великі підприємства Європи були включені в систему виробництва та відновлення, для цього індустріальним промисловим підприємствам було надано право отримувати кредити для закупівлі необхідних матеріалів і обладнання у інших європейських підприємств з метою взаємного забезпечення необхідним обладнанням та матеріалами.

Тобто промислові підприємства/виробники отримували право на кредит, який вони не отримували готівкою, а розміщали у формі замовлень на інших підприємствах з метою закупівлі всього необхідного для виробництва, з розрахунку об'єму товарів, який необхідно виробити для задоволення попиту з боку інших європейських підприємств, що також можуть отримати і розмістити аналогічний кредит. Кредити надавались підприємствам за рахунок зовнішніх надходжень. Звісно, переваги надавались найпотужнішим підприємствам, які були вбудовані у виробничі ланцюги, що генерували високу додану вартість. Виникаючий дефіцит обладнання та матеріалів, які європейські виробники не могли запропонувати, перекривався за рахунок іноземних поставок, у першу чергу, зі США. Але доля такого імпорту була порівняно невисокою. Важливою умовою налагодження роботи такої системи була обов'язкова відмова від бартерних операцій, які могли гальмувати розвиток економічних відносин.

Післявоєнне відновлення Німеччини¹

Довоєнний рівень промислового виробництва у ФРН був відновлений дещо пізніше, ніж в інших європейських країнах, тільки в 1951 р. І не тільки через суттєві військові руйнування. Відновлення господарства затримували проведені в країні реформи з ліквідації військової промисловості та розукрупнення монополій, фінансове виснаження країни і накладені на Німеччину репарації.

Але потім промисловість ФРН стала прискорено розвиватись. Середньорічні темпи зростання промислового виробництва ФРН у 1950-1966 рр. складали 9,2 %. За період з 1948 по 1990 рр. промислове виробництво ФРН зросло в 12 разів, тоді як виробництво розвинених

¹ На основі матеріалів <http://freebooks.site/uchebnik-istoriya-ekonomiki/ekonomicheskoe-chudo-frag-ego.html>

капіталістичних країн в цілому - в 5,7 разу. У ФРН виробляється понад 9 % промислової продукції розвинених капіталістичних країн.

Настільки стрімкому відновленню економіки Німеччини сприяло декілька основних факторів:

По-перше, оновлення основного капіталу при посиленій участі держави і низьких військових витратах. Оскільки вихід на довоєнний рівень виробництва відбувся дещо пізніше, ніж в інших європейських країнах, дещо пізніше було завершено і оновлення основного капіталу, що означало відновлення на базі більш високої технічної основи, оскільки за ці кілька років рівень виробничої техніки встиг підвищитися.

Оновлення капіталу здійснювалось переважно державним коштом, оскільки провести технічне переозброєння ослаблені «розукрупненням» корпорації виявилися не в змозі. Тому в перші повоєнні роки податки на прибутки корпорацій тут сягали 90-94 %, і ці кошти держава використовувала для докорінної реконструкції промисловості.

Можливість витратити суттєві кошти на реконструкцію, збільшилася завдяки тому, що в 1950-і рр. на військові витрати йшло тільки 5-6 % державного бюджету: Потсдамські угоди забороняли Німеччині озброюватися. Як результат, ті кошти, які в інших країнах йшли на вдосконалення зброї, тут вкладалися в експериментальні заводи і цехи, в наукові дослідження. Саме тому ФРН виявилася попереду інших країн за технічним рівнем промисловості.

По-друге, в післявоєнні роки з'явилася можливість розвивати ті невійськові галузі виробництва, які багато років придушувалися фашистською владою. Попит на товари цих галузей можна було задовольнити, але, на відміну від інших країн, для цього тут треба було побудувати нові заводи. Тому в 1950-х рр. капіталовкладення в промисловість ФРН досягали чверті національного продукту, тоді як у Великобританії або США вони становили не більше 17 %.

Модернізація промисловості Німеччини дала можливість виробляти високоякісні товари, які могли конкурувати і на зовнішніх ринках. По мірі насичення внутрішнього ринку німецькі виробники почали переорієнтовуватися на експорт товарів. В результаті цього, за декілька десятиліть Німеччина стала одним зі світових лідерів за обсягами експорту товарів. У 1989 р. на частку ФРН припадало 11,4 % сукупного експорту розвинених капіталістичних країн, а на частку США – 12 %.

Післявоєнне відновлення Франції²

Передумови відновлення економіки Франції. Після закінчення Другої світової війни економіка Франції перебувала у важкому становищі. Збитки від військових дій і бомбардувань доповнювалися наслідками від

² На основі матеріалів <http://www.km.ru/economics/2015/04/30/mirovaya-promyshlennost/758234-ekonomicheskoe-chudo-po-frantsuzski>

окупації. Майже на 70 % скоротилося промислове виробництво, у 2 рази зменшилося виробництво продукції сільського господарства, були практично ліквідовані торговий і військовий флоти, понад 100 тис. торговельних і промислових підприємств збанкрутували, повністю була зруйнована транспортна система.

Інструменти відновлення економіки Франції. Звісно, досить значний вклад у відновлення повоєнної Франції здійснив запроваджений США «план Маршалла», завдяки якому до країни надійшло приблизно 12 млрд. дол. США. Основними споживачами кредитів стали автомобільні компанії, металургійні і хімічні трести. Велика частина цих коштів була використана для імпорту новітнього обладнання. Реалізація плану Маршалла і заходи, що проводилися урядом країни, дозволили здійснити модернізацію виробничого потенціалу, прискорити темпи промислового виробництва, і до літа 1947 р. досягти довоєнного рівня.

Для подальшого відновлення економіки, влада Франції зробила ставку на створення потужних корпорацій. У 1965 р. компанії були звільнені від сплати податків на збільшення капіталу, потім були скасовані податки на операції з частковою передачею активів і на злиття фірм. Це робилося для того, щоб поживати процеси злиття і поглинання.

У 1980-х роках централізація виробництв йшла особливо швидкими темпами. І в 1990-ті роки Франція увійшла з наступними показниками: компанії з кількістю працівників понад 2000 осіб склали всього лише 0,8 % від загальної кількості фірм, проте на їхню частку припадало понад 40 % зайнятих, 53,3 % валового обороту, і 64,8 % інвестицій. Держава не просто допомагала ключовим корпораціям, але й буквально вирощувала великі компанії з підприємств середнього бізнесу.

Результатом такої політики стало те, що командні висоти в економіці міцно зайняли промислові групи з єдиним центром управління, якому підпорядковувалися не тільки виробничі, але і торговельні та науково-дослідні підрозділи і, в деяких випадках, банківські компанії.

Об'єднавши настільки різноманітні можливості, концерни змогли ефективно здійснювати внутрішнє планування своєї діяльності, гнучко маневрувати капіталом, перекидаючи його з малоприбуткових галузей в більш перспективні, вести агресивну експортну політику і таке інше.

З метою відновлення економіки держава брала на себе витрати з модернізації інфраструктури, особливо транспортної та енергетичної, займалася підготовкою кадрів, проведенням наукових досліджень, тощо. Крім того, через Фонд допомоги і співробітництва держава субсидувала проекти, що сприяли проникненню французьких корпорацій на ринки іноземних держав, а також інвестувала у видобувний сектор економік Третього світу. Водночас до країн, що розвиваються, виносились найменш технологічні виробництва, а кадри для них часто готувались на гроші французької держави.

Післявоєнне відновлення проходило в умовах протекціонізму і нарощування державного сектора економіки. Держава-диригент контролювала ціни, розробляла програми розвитку галузей і навіть займалася бізнесом. Широко застосовувалося індикативне планування, яке здійснював спеціальний Генеральний комісаріат.

В рамках першого плану відновлення економіки пріоритетними напрямками стали сільськогосподарське машинобудування, чорна металургія, транспорт, вугільна промисловість і в цілому енергетика. Надалі роль планування збільшилася, і створення гігантських компаній проходило ніяк не в результаті стихійних процесів, а відповідно до заходів, розроблених керівництвом країни.

Післявоєнне відновлення Японії³

Передумови відновлення економіки Японії. Після закінчення війни японська економіка опинилася в стані розрухи, хоча її виробничо-технічна база порівняно мало втратила від військових дій. Водночас імпорт сировини, палива і продовольства був практично припинений. Більшість підприємств закрито. Рівень промислової продукції на початку 1946 р. становив 14 % довоєнного. В країні мав місце високий рівень інфляції: кількість паперових грошей з 1945 по 1947 рр. зросла в 4 рази. Наприкінці 1945 р. реальна заробітна плата робітників становила 13 % довоєнної. Безробіття в результаті зупинки військового виробництва, демобілізації армії і флоту, депортації японців з колишніх колоній і раніше окупованих територій стало масовим і досягло майже 10 млн. чоловік.

Інструменти відновлення економіки Японії. У повоєнний період в економіці Японії почалися суттєві зміни. Для початку були розпущені монополістичні концерни, запроваджено нове трудове законодавство, внесені зміни до конституції Японії (що передбачали зміну статусу монарха, який повністю втрачав владу). Після внесення змін до Конституції, США почали здійснювати нову політику по відношенню до Японії, і з 1949 р. окупаційна влада почала реалізовувати план з економічної стабілізації Японії. План стабілізації серед іншого передбачав: збалансування державного бюджету, різке збільшення рівня оподаткування, заміну безповоротних державних субсидій на кредити комерційних банків, запровадження державного контролю над цінними паперами, тощо.

Для індустриального відновлення економіки Японії США започаткували «еквівалентний фонд», який наповнювався грошима, отриманими від продажу Японії товарів зі США, які раніше надавалися в якості допомоги. В 1952 р. «еквівалентний фонд» був реорганізований в «Спеціальний рахунок для промислових інвестицій». Засоби з цього рахунку консолідувалися з капіталами Експортно-імпортного банку, Банку розвитку,

³На основі матеріалів <http://freebooks.site/uchebnik-istoriya-ekonomiki/ekonomika-yaponii-posle-vtoroy-mirovoy-voyni.html>

Банку довгострокового кредиту та ін. З іншого боку, США сприяли розширенню експорту з Японії шляхом відкриття зовнішніх ринків, у тому числі власного ринку. У 1952 р. Японія вступила до Міжнародного валютного фонду, а в 1955 р. стала членом Генеральної угоди про тарифи й торгівлю (ГАТТ), що діяла з 1948 р.

Війна в Кореї, що почалася в червні 1950 р. зіграла визначальну роль у відновленні економіки Японії, яка в період військових дій стала тилом американської армії. В результаті війни різко зріс попит на озброєння і військові матеріали, на військові перевезення й послуги, на продовольство та ін., що зумовило військово-промисловий бум в японській економіці. Надходження від американських військових замовлень в 1950-1953 рр. досягли 2,5 млрд дол. США Вони дозволили Японії покрити зовнішньоторговельний дефіцит і розширити імпорт сировинних ресурсів. Для виконання американських військових замовлень були задіяні післявоєнні потужності японської промисловості, які збереглися після відмови США від конфіскації японського промислового обладнання в рахунок репарацій. Були зняті всілякі обмеження в сфері промисловості і зовнішньої торгівлі.

З середини 1950-х рр. японська економіка вступила в період небачено високих темпів економічного зростання. Саме з цього часу ведеться відлік так званого «японського дива». Середньорічний приріст промислової продукції в 1951-1970 рр. становив 15,2 %, в той час як у ФРН та Італії - 7,4, у Франції - 6,2, в США - 4, в Англії – 3 %. У 1961-1970 рр. середньорічні темпи зростання валового національного продукту в Японії становили 11 %, у Франції - 5,8, в Італії - 5,6, у ФРН - 4,9, у США - 4,1, в Англії - 2,8 %. За обсягом ВВП Японія в 1969 р. вийшла на друге місце після США у капіталістичному світі.

Економічне відновлення Японії було забезпечене орієнтацією державної політики на відродження економіки з опорою на фонд нагромадження з подальшим інвестуванням через механізми регулювання цін і невисоких процентних ставок, - так звана політика низького відсотка.

Індустріалізація Південної Кореї⁴

Відновлення економіки Південної Кореї після Корейської війни (1950-1953 рр.), асоціюється з іменем президента Пак Чон Хи (1963-1979 рр.). У той час за рівнем ВВП на душу населення (80 доларів США) Південна Корея відставала від Нігерії і Папуа Нової Гвінеї. Були відсутні корисні копалини. Сільське господарство за роки війни було практично знищене, і країна виживала лише за рахунок поставок продовольства зі США. Вся промисловість зводилася до кількох цементних виробництв, швейних майстерень і заводу з ремонту велосипедів.

Активний розвиток Південної Кореї розпочався після створення Ради економічного планування та прийняття першого П'ятирічного плану

⁴ На основі матеріалів <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/industrializatsiya-uzhnokoreiskii-opit>

економічного розвитку в 1962 р., який передбачав розвиток у рамках стратегії індустріалізації, заснованої на експорті.

Головним ресурсом країни була дисциплінована і практично безкоштовна робоча сила (втім, некваліфікована). Інструментом реалізації стратегії розвитку стали чеболі - багатопрофільні мегахолдинги, що створювалися за зразком японських бізнес-гігантів - дзайбатсу. В умовах обмеженості ресурсів економіки і дефіциту часу було вирішено сконцентрувати весь наявний потенціал розвитку для створення великих монополій, що володіють підвищеним рівнем конкурентоспроможності за рахунок виключності свого становища і допомоги від держави.

Процес економічного розвитку Південної Кореї можна розділити на три етапи.

На першому етапі (1962-1970 рр.) відбувалося створення трудомістких виробництв, які не потребували великих капіталовкладень, професійних навичок і кваліфікації, - виробництво іграшок, перук, швейне виробництво. У 1965 році тканини і одяг складали 41 % корейського експорту.

Другий етап (1970-1980 рр.) характеризується переходом до капіталомістких галузей: металургії, суднобудування, хімічної промисловості. Слідом за металургією наприкінці 1970-х років створюється автомобільна промисловість. Корея перетворюється на одного з найбільших виробників сталі, корейські верфі виробляють близько однієї третини світового тоннажу нових кораблів.

Третій етап (1980-ті рр. - теперішній час) - створення і розвиток наукомістких галузей. Південна Корея стає лідером з виробництва напівпровідників, мобільних засобів зв'язку, рідкокристалічних дисплеїв.

Перехід з етапу на етап забезпечувався інвестиціями в освіту. У 1952 р. в корейських вузах навчалися лише 34 тис. студентів. До 1975 р. їхня чисельність збільшилася в 9 разів і досягла рівня 296 тис. чол. До 1990 р. кількість студентів збільшилась ще в чотири рази і перевищила 1 млн.

Курс на розвиток експортного виробництва держава підтримувала цілою низкою досить рішучих заходів, які включали націоналізацію банків, девальвацію національної валюти (*вона*) на 100 %, державні гарантії зовнішніх позик. Важливу роль у виконанні п'ятирічних планів зіграв низький рівень корупції в урядових структурах в 1960-70-і роки.

Крім того, держава взяла на себе розвиток «неекспортних» галузей, насамперед інфраструктури, - спочатку це було будівництво доріг, потім - прокладання оптоволоконних мереж (південнокорейський Інтернет - один з найшвидших у світі).

Прискореній модернізації сприяли кілька специфічних факторів. По-перше, це безоплатна допомога з боку США і Японії, фактично - плата за роль бастіону в боротьбі з комуністичною загрозою, а також необмежений доступ до пільгових кредитів за кордоном.

По-друге, участь у В'єтнамській війні південнокорейських військ (обмундирування, продовольче забезпечення та інше) оплачувалася США. У

Південному В'єтнамі працювали й цивільні фахівці. Обсяг валютних переказів з В'єтнаму в кінці 1960-х становив близько 120 млн. доларів США щорічно. Південнокорейські компанії отримували від американців замовлення на будівництво і перевезення.

По-третє, придушення профспілкової активності і заморожування зарплати. Профспілки були заборонені, а зарплата аж до початку 1970-х практично не підвищувалася, що дозволяло зберігати цінову конкурентоспроможність корейських товарів.

Індустріалізація Китаю⁵

Передумови відновлення економіки Китаю. Ще у 1950 р. Китай був, по суті, аграрною країною, третина населення якої жила нижче прожиткового мінімуму. В той час структура промислового виробництва складалася переважно зі споживчих товарів з низькою доданою вартістю. У країні спостерігався гострий дефіцит їжі та одягу.

Інструменти відновлення економіки Китаю. У господарському розвитку КНР виділяються кілька періодів, що характеризуються різними режимами виробничого відтворення, які в свою чергу також поділяються на етапи. Перший період (1950-70-ті рр.) характеризувався політикою індустріалізації на основі централізованого планування, другий період (1980-90-ті роки) - розвитком індустріалізації на основі ринкових відносин і реформування методів регулювання і виробничої діяльності держави. Перший період ділиться на два етапи - 1950-ті і 1960-70-і роки.

У 1950-ті роки індустріалізація проводилася на основі державної власності і централізованого розподілу засобів виробництва. Були націоналізовані підприємства, що належали іноземному капіталу, проведені аграрні реформи. У той час виникли нові галузі промисловості, при створенні яких допомогу Китаю надав Радянський Союз. В кінці 1950-х років в керівництві компартії і держави взяли гору погляди щодо можливості за короткий період наздогнати за обсягом виробництва провідні західні країни - теорія «великого стрибка». Стимулювався розвиток кустарної промисловості, включно навіть у галузі важкої промисловості. У сільському господарстві була проведена швидка колективізація з усупільненням сільгоспугідь і організацією виробництва за фабричним принципом. Колективізація обмежила майнову нерівність у сільській місцевості, створила передумови для накопичення капіталу, розвитку інфраструктури, забезпечила існування величезного та постійно зростаючого сільського населення, але не привела до зростання продуктивності праці і підвищення життєвого рівня.

Другий період економічного розвитку КНР характеризується переходом від централізовано планованої економіки до ринкових відносин. В

⁵ На основі матеріалів <http://textbook.news/ekonomika-mirovaya/332-etapyi-razvitiya-kitayskogo.html>, <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/industrializatsiya-kitaiskii-variant/>, <http://lib.sale/uchebnik-politicheskaya-ekonomiya/vozniknovenie-ukreplenie-mirovogo.html>

основу стратегії перетворень були покладені тлумачення соціалізму як «планового товарного господарства», використання різноманітних форм власності і форм господарювання, а також суворий державний контроль. Перший етап другого періоду перетворень охоплював 1980-ті роки. Його характерною рисою було вдосконалення планової системи господарювання з метою створення соціалістичної товарної економіки. Реформа господарського механізму аж до 1993 р. була спрямована на розширення господарської самостійності державних підприємств, які отримали право реалізації позапланової продукції (потім і планової), зміни цін, вибору постачальників і споживачів. Всі великі і середні державні підприємства були переведені на підрядну форму господарської відповідальності, яка передбачала укладення договору з організацією на певний обсяг виробництва і суму відрахувань до державного бюджету. Важливою складовою економічного реформування була передача окремих повноважень щодо власності від вищого до нижчого суб'єкта в адміністративній ланці. Таким чином, у 1980-х роках проводилася перебудова державного сектора, створювалася система підприємств, орієнтованих на принципи комерційної діяльності. Основним напрямком реформування стало розширення господарської самостійності підприємств і районів без кардинальних змін у системі власності. Була змінена система ціноутворення. У 1990 р. ринкові ціни поширилися на половину роздрібного товарообігу, 30 % його здійснювалося на основі твердих державних цін і близько 20 % - контролювалося за верхньою межею.

Становлення ринкових відносин стикалося з міжрегіональними «війнами» за сировину та інші засоби виробництва. На початку 1990-х років почався другий етап перетворень соціально-економічної структури господарства - період «поглиблення реформ», що включав широке впровадження в господарство товарно-грошових відносин, поступову демократизацію суспільного життя, але без зазіхання як на пріоритет державної власності, так і на вирішальну політичну й економічну роль держави та Комуністичної партії Китаю. Ці риси визначили поняття «соціалізм з китайською специфікою». З 1997 р. посилювався процес роздержавлення промислових підприємств. Дрібні і середні підприємства могли вільно вибирати форму господарювання: акціонування, оренду, перехід на принципи колективної організації або продаж у приватні руки. Дещо раніше була здійснена широка лібералізація ціноутворення. У країні був запущений ринок цінних паперів.

Автори: А.Єрмолаєв, І.Клименко, В.Ємець, С.Денисенко